

Jazyk a identita v súčasnej maďarskej próze na Slovensku

Judit Görözdí

GÖRÖZDI, J.: Language and identity in contemporary Hungarian fiction in Slovakia

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 6, pp. 659-670

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.6.9>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6614-8986>

Key words: Hungarian fiction in Slovakia, linguistic interaction, cultural identity of the minority, linguistic strategy

The paper explores the literary expression of Slovak-Hungarian cultural and linguistic interactions in 21st-century Hungarian literature in Slovakia. It examines texts or text fragments that approach the issue from a linguistic perspective, or make visible the complexity of the interaction and its implications through the language of the literary text. Authors of Hungarian literature written in Slovakia use various strategies to represent the multicultural environment or to express the complexity of minority identity, which is not homogeneous, is marked by the interaction of cultures/languages/mentalities, and is confronted with the cultural and linguistic patterns of the majority. These textual strategies respond to Slovak-Hungarian contact from a contemporary minority perspective, showing parallels with the strategies of postcolonial literatures that articulate their particularity and peripheral position in relation to the “centre,” or to its codes and patterns. The analysed texts by Lajos Grendel, Péter Hunčík, Zoltán Szalay, Norbert György, and Pál Szász employ diverse strategies, all unified by a shared aim: to express distinct forms of minority identity through the language of literary text.

Kľúčové slová: maďarská próza na Slovensku, jazyková interakcia, kultúrna identita menšiny, jazyková stratégia

Kontakty kultúr zanechávajú stopy aj v literárnych textoch – vykazujú rôzne črty a súvislosti vzájomného pôsobenia. Tie môžu mať podobu tematického prvku, keď text informuje o kultúrnom kontakte, alebo sa toto stretnutie môže problematizovať pomocou reprezentácie kultúrnych/jazykových identít. Vplyvy kultúrneho/jazykového kontaktu si text môže aj osvojiť, naznačujúc tým rôznorodosť identít, v ktorých zohrávajú úlohu aj hybridita a kultúrna/jazyková mnohorakosť.

V príspevku sa venujem spôsobom literárneho vyjadrenia slovensko-maďarských kultúrnych kontakto v súčasnej maďarskej próze písanej na Slovensku, respektíve v textoch z 21. storočia. Sústreďujem sa na jazykové odtlačky špecifických (verzií) identít na základe príkladov z textov. Vybrané príklady uplatňujú rôzne stratégie, ako zobrazíť v jazyku kontakt maďarskej kultúry/etnika so slovenskou kultúrou, reprezentujú zároveň aj nejaký identitárny postoj. Nemožno však obísť fakt, že slovensko-maďarské kontakty sú zťažené historickými skúsenosťami spolužitia. Historické zmeny v priebehu času znamenali aj zmeny v mocenských vzťahoch, čo sa prejavilo aj v transformácii štruktúry vzťahov národných kultúr: v zmenách pozícií medzi „centrom“ na jednej strane a „perifériou“ na strane druhej. Stáročne historické súvislosti a ich literárne stopy nie sú predmetom tejto práce. Maďarská próza na Slovensku, ktorá vznikla po prelome tisícročí, ak sa k otázke vôbec vyjadruje, zviditeľňuje skúsenosti z menšinového bytia. Do nich sa zapísali historické skúsenosti Maďarov žijúcich v rámci (česko)slovenského štátu ako etnická komunita, skúsenosti s jazykovou a kultúrnou inakosťou voči slovenskej väčšine alebo vedomie osobitnej, aj vlastnou tradíciou disponujúcej, regionálnej/miestnej kultúrnej identity, ktorá sa viac či menej líši od „materskej“ maďarskej kultúry. Komplikovanosť slovensko-maďarských kontaktov pritom ponúka zaujímavé možnosti pre literárnu reflexiu aj zo súčasného menšinového pohľadu (Tóth N. 2020). Samozrejme, touto problematikou sa nezaobera každé dielo maďarskej literatúry písanej na Slovensku a tie, ktoré sa ňou zaoberajú, ju spracúvajú rôznymi spôsobmi. V centre môjho záujmu tu stoja texty alebo textové úryvky, ktoré pristupujú k otázke z jazykovej perspektívy, respektíve zviditeľňujú mnohovrstevnatosť a zložitosť interakcie v jazykovej forme. Zoltán Csehy pritom upozorňuje na to, že stret jazykov v týchto dielach podlieha predovšetkým základnej poetickej koncepcii, „ktorá zahŕňa sociokultúrne prostredie, avšak primárne nie dokumentárnym spôsobom, ale ako proces literárnej tvorby. Rôzne techniky miešania jazykov sú tiež determinované sčasti potrebou štylizácie a sčasti potrebou sebareprezentácie“ (Csehy 2020: 29).

Dejinná skúsenosť spolužitia v jazyku literárneho textu

Miešanie jazykových kódov v literárnych textoch je bežným spôsobom prezentácie multikultúrneho prostredia, využíva sa, samozrejme, aj v slovenských textoch (napríklad v románoch zo slovensko-maďarského prostredia Ladislava Balleka, Veroniky Šikulovej a Pavla Rankova). Najčastejšie je v týchto prípadoch jazykový kód inej/druhej kultúry neutrálny: označuje autentickosť multikultúrneho prostredia, zvyčajne sa týka slov, komunikačných fráz.

Román Pétera Hunčíka *Hraničný prípad* (Határeset, 2008) spracúva realitu multikultúrneho (maďarského, nemeckého, slovenského, židovského a róm-skeho) spolužitia v dejinách malého pohraničného mestečka na južnom Slovensku

v 20. storočí z rôznych perspektív členov jednej rozvetvenej rodiny. Román je bohatým sledom identít, pôvodov, ideologických záväzkov, historických skúseností a životných ciest, ktoré sa otvárajú zvnútra (v rozprávaní postáv v prvej osobe) i zvonka (z naratívu ostatných postáv), čo poukazuje na to, že všetky postoje majú svoju vnútornú pravdu a opodstatnenie, ako aj netolerantné momenty. Autorovou ambíciou je poukázať na jednostrannosť národných prístupov (maďarských či ukrivdených menšinových maďarských) a na to, že homogénny kultúrny (alebo ideologický) pohľad nie je vhodný na zachytenie reality vzájomne sa prelínajúcich, zo vzájomnej interakcie čerpajúcich, takmer nikdy nie „etnicky čistých“ životných skúseností.

Jazykovú rozmanitosť multikultúrneho prostredia jazyk románu len signalizuje. Napríklad v epizóde, ktorá sa odohráva počas reslovakizácie (1946), teda v čase asimilačných opatrení voči Maďarom (a iným národnostným menšinám) na mestskom úrade, kde sa slovenské orgány a maďarská, svojich občianskych práv práve zbavená postava stretnú nad žiadosťou o reslovakizáciu. V úryvku som kurzívou vyznačila časti, ktoré sú aj v origináli po slovensky, ibaže sa uvádzajú v maďarskom fonetickom prepise (vydaný slovenský preklad textu žiadnym spôsobom nesignalizuje, že prehovor postavy sa v maďarskom origináli uvádza po slovensky): „Keď ujo Karol vkročil do miestnosti a videl ocka, bol samý úsmev. *Viete, ja som nad tým rozmýšľal. Ten váš dedo Štefan bol ale veľký kujon. Oj-jo-jój, krásne žieničky sa krútili okolo neho, naozaj. Krásny, mužský, urastený, mocný ako buk, ale aj tie žieničky boli krásavice*, zaliečal sa. Potom prevzal od otca tlačivo a sadol si za písací stôl“ (Hunčík 2011: 275). Na znázornenie toho, ako rieši autor stret jazykov v pôvodnom maďarskom texte, uvádzam úryvok aj v origináli: „Amikor Karol bácsi belépett a helyiségbe, és meglátta aput, rögtön mosolyogni kezdett. *Vietye, ja szom nad tím rozmíslyal. Ten vás gyedko Styefan bol ale velyki kujon. Ojjojjjoj, krászne zsenyicski okolo nyeho, naozaj. Krászni muzs, pekní, mohutní, ako buk, alye aj tyie zsenyicski boli krászne, nyájaskodott. Aztán átvette tőle a nyomtatványt, és leült az íróasztala mögé*“ (Hunčík 2008: 301).

Prerozprávanie epizódy v homogénnom jazyku (ako to vidíme v slovenskom vydaní) neutralizuje jazykovo vyhrotenú situáciu, v ktorej sa maďarská postava musí pod tlakom moci vyjadriť k svojej národnej identite. Pôvodný maďarský text cituje úradníka po slovensky, ale slovenské vety prijíma tak, že ich prepíše foneticky maďarsky. Akoby si ich slovenskosť prisvojil, vo vlastnom textovom priestore „ovládol“, ide o akýsi protichodný akt v rámci opisu epizódy, ktorá hovorí o byrokratickom zbavovaní príslušníka maďarskej menšiny národnej identity, čiže o jeho mocenskom ovládnutí. (Podobne k tomu, čo sa odohráva v debovej línii: vynaliezavosť maďarskej románovej postavy ovládne situáciu, keď sa namiesto Slováka vyhlási za Francúza.) Preklad homogenizuje text, stráca sa tak jazyková súvislosť opisu napätej (mocenskej) situácie.

V maďarskej literatúre písanej na Slovensku sa tradične pristupovalo k slovensko-maďarskému spolužitiu z hľadiska kolektívnej identity. Tento prístup prelomili diela Lajosa Grendela (1948 – 2018) z osemdesiatych rokov 20. storočia, ktoré tematizovali otázku z aspektu osobnej identity jedinca. Neskôr, v „newhontských“ románoch zo začiatku 21. storočia, sa v rámci témy autor sústreďoval na absurdnosť stredoeurópskych dejín. Tón týchto textov neurčujú len skúsenosti z protinárodnostných prešlapov komunistickej moci, ale aj vytriezvenie z nádejí

662 vyplývajúcich zo zmeny režimu alebo z „maďarských nostalgii“. New Hont, fiktívne mestečko na južnom Slovensku, sa v románoch stáva miestom, kde sa veci dejú bez ohľadu na racionálne argumenty, príčinné súvislosti či ideologické zretele, miestom, nad ktorým sa neustále posúvajú štátne hranice, mocenské vzťahy a spoločenské usporiadania.

Keďže ťažiskom môjho príspevku je jazyková otázka a prepojenie jazykových riešení literárneho textu a identity, uvádzam príklad od L. Grendela, ktorý znázorňuje túto problematiku. V úryvku z románu *Unás v New Honte* (Nálunk, New Hontban, 2001) ide o epizódu z obdobia po druhej svetovej vojne, keď boli menšiny zbavené národnostných práv, v prípade maďarského obyvateľstva bolo okrem iného zakázané hovoriť na verejnosti po maďarsky. Autor túto skúsenosť vyostruje hľadiskom absurdity: epizóda je o dvoch slovenčinu ledva ovládajúcich Maďarkách, ktoré sa musia v obchode, v prítomnosti jazykových inšpektorov, rozprávať po slovensky. Úryvok uvádzam okrem slovenského prekladu aj v origináli, aby bolo zrejmé, ako L. Grendel pracuje so slovenskými prvkami v maďarskom texte.

„Ako sa máš, Margitka¹ – spýtala sa po slovensky.

Prajem, Mariška, – trochu zdržanlivo povedala oslovená, lebo jej hneď bilo do očí, že traja muži, ktorí v obchode prešľapujú z nohy na nohu, majú veľmi nastražené uši.

A čo praješ, Margitka?

Košela, gaťa, budi, kombiné, – odpovedala kupujúca.

Pereš?

Neviem, – odpovedal zaskočená žena. Nemám doma... oné... sapan.

Mydlo chceš?

Nie, Mariška, – povedala vydesená ženička v šatke. Mydlo mám. Sapan nemá.

Sapan je mydlo, Margitka.

Dobre, daj, Mariška... A ja už nič nepoviem. Nič nepoviem“ (Grendel 2010: 57).

Originál:

„Ako sa máš, Margitka? – kérdezte.

Prajem, Mariska – monda a megszólított kissé elfogódottan, mert rögtön feltűnt neki, hogy az üzletben tébláboló három férfi igencsak hegyezi a fülét.

A čo praješ, Margitka?

Košela, gatya, bugyi, kombiné – felelte a vevő.

Pereš?

Neviem – felete a megszeppent asszony. – Nemám doma ... izé... szappan.

Mydlo chceš?

Nie, Mariska – monda a megrémült, fejkendős néni. – Mydlo mám. Szappan nemám.

Szappan je mydlo, Margitka.

Dobre, daj, Mariska... A ja už nepoviem. Nič nepoviem“ (Grendel 2001: 55).

1 Preberám riešenie z prekladu Karola Wlachovského (2010) – kurzívou vyznačené časti dialógu sú aj v origináli uvedené po slovensky. Preklad Evy Kroupovej (2002) nenaznačuje čitateľovi ani graficky jazykovú miešanosť opísanej scény.

Táto epizóda poukazuje na mocenské dôsledky koexistencie národov/ jazykov: konkrétne na jazykovú zraniteľnosť menšinovej/periférnej skupiny voči úradom a nariadeniam zameraným proti nej. Vynútená, ale nedostatočná znalosť slovenčiny (úzka slovná zásoba, gramatické chyby) spochybňuje komunikačnú funkciu jazyka. Vyplýva z nej humornosť scény, zároveň však rozkrýva ponižujúcu povahu situácie pre predstaviteľky menšiny. V origináli nie sú slovenské jazykové prvky integrované do maďarského textu, autor ich necháva maďarskému čitateľovi (ktorý nemusí ovládať slovenčinu) nevysvetlené, čo zväzňuje pre neho cudzosť a (jazykovú) vylúčenosť. Zoltán Németh to považuje za „brilantné“ riešenie, pretože text vykonáva jazykový akt, ktorý sa dotýka čitateľa: „Jazyk textu, utláčaný mocou, sa v tejto šokujúcej, neludskej scéne vymyká z jej zovretia [...]. Len ten, kto je sám adresátom jazykového teroru, dokáže prečítať [...] jazykovú nečistotu či prepínanie kódov ako význam a frenetickú paródiu“ (Németh 2001: 98). Inými slovami, len menšinový maďarský čitateľ zo Slovenska je schopný plne porozumieť úryvku románu, väčšinovému maďarskému čitateľovi (ktorý v Maďarsku nevie po slovensky) je prístup k nemu odopretý. Treba dodať, že aj slovenskému čitateľovi čítajúcemu preklad, keďže oba slovenské preklady jazykovo homogenizujú úryvok. (Preklad Karola Wlachovského o prepínaní kódov aspoň informuje v poznámke pod čiarou a signalizuje ho aj rezom písma.)

Preklad textov, ktoré pracujú so slovensko-maďarskou jazykovou interakciou, je samostatnou témou, mimo záberu aktuálnej štúdie. Renáta Deáková v tejto súvislosti upozorňuje na potrebu prehodnotenia prekladateľských stratégií (Deák 2016), na základe prekladov Grendelových diel aj na dôležitosť prenosu jazykom naznačenej multikulturality a hybridnej identity, ktoré reprezentujú „kultúrnu identitu textu“. Patrí to podľa nej medzi naliehavé otázky „najmä v kontexte prekladov z literatúry etník, s ktorými slovenské etnikum tvorilo dlhé roky multietnické spoločenstvá v neustálej premene kolonialistických vzťahov“ (Deáková 2009: 303).

Práca s kódmi „centra“ v jazyku literárneho textu

Vo výskume maďarskojazyčných menšinových literatúr sa v ostatnom čase dostávajú do popredia danosti, ktorými sa líšia od charakteristík homogénnej národnej literatúry, to jest maďarskej literatúry „materskej krajiny“ a ktoré sa odrážajú aj v snahách o sebadefinovanie v rámci maďarských menšinových literatúr mimo Maďarska (na Slovensku, v Sedmohradsku, vo Vojvodine, v Zakarpatsku; Dobry 2024). Medzi tieto charakteristiky patrí aj skúsenosť s multikultúrnym priestorom a viacsmerná prepojenosť v rámci literárneho/kultúrneho/spoločenského systému, čo sa najnovšie skúma cez optiku transkulturality (Németh 2022; Petres Csizmadia 2020b). Multikultúrny priestor prináša interakciu kultúr/jazykov/mentalít a určitý druh kultúrnej hybridizácie, teda poznanie kódov viacerých (minimálne dvoch) kultúr a situáciu nepretržitého prekladu medzi nimi (Hall 1997: 83), či skúsenosť z rozptylu významu, ktorý vzniká v dôsledku súčasnej platnosti viacerých kódov. Ágnes Klára Papp poukazuje na paralely so zisteniami postkoloniálnej literárnej teórie, ktorá „prehodnotila kultúrne interakcie práve z perspektívy vytláčaných z moci, z pohľadu periférnej, široko chápanej menšiny“ (Papp 2011: 3). To je podnet aj pre výskum literatúr, ktoré sa síce nachádzajú v odlišnej situácii od úzko (historicky a politicky) chápaných koloniálnych kultúr, ale majú takisto periférnu

664 pozíciu. Maďarská literárna historička vidí dôležité poučenie z postkoloniálneho literárnoteoretického impulzu v tom, že prostredníctvom chápania literárneho spôsobu vyjadrovania ako jedného zo spoločenských diskurzov ponúka prístup, ako uchopiť špecifickosť menšinovej literatúry ako takej priamo na textovej báze, odhliadnúc od – často zavádzajúceho – geografického, biografického alebo tematického prístupu. Na tomto základe je možné osobitosť maďarských menšinových literatúr opísať podľa spôsobu používania jazyka, dá sa skúmať, „ako vytvára interakcia rôznych kultúr a diskurzov [...] subverzívne, hybridné spôsoby vyjadrovania, ako ovplyvňuje zložitnosť kultúrnej identity v týchto dielach chápanie subjektu a formálny jazyk“ (Papp 2011: 4).

Je dôležité zdôrazniť, že koloniálna alebo postkoloniálna situácia v užšom zmysle slova v mnohých ohľadoch nekorešponduje so situáciou malých národov v strednej Európe, s ich vonkajším alebo vzájomným ovládnutím, s ich mocenskými vzťahmi, ktoré mali v priebehu dejín rôzne formy a orientáciu. Faktom však je, že historické zmeny v mocenských vzťahoch mali aj tu dosah na pozície jednotlivých národných kultúr a táto dynamika sa dá dobre uchopiť dvojicou pojmov z postkoloniálnej teórie, a to centrálnym postavením (ktoré disponuje mocou a vysíela vzory) a periférnym postavením (ktoré je vytláčané z moci a je nútené reagovať na vzory centra). V prípade maďarských menšinových literatúr je tu podstatný rozdiel v tom, že sú podriadené dvom „centrám“: na jednej strane spoločensky väčšinovému (v našom prípade slovenskému) centru na základe životnej reality a kultúrneho života, čo sa prejavuje skôr vo výkone politickej moci a vo forme vonkajších obmedzení; na druhej strane kultúrne väčšinovému maďarskému centru na základe jazyka a kultúrnej tradície, čo znamená najmä vlastnenie poznania, to jest určovanie podoby tradície, kánonu a diskurzu. Používanie menšinového jazyka sa teda netýka len maďarčiny voči väčšinovému (napríklad slovenskému) jazyku, ale aj svojskú identitu vyjadrujúcej, unikátnej maďarčiny voči maďarskému literárnemu jazyku (Balázs 2006). Menšinová identita nesie so sebou skúsenosť s komplexnosťou kultúrnych interakcií, ktorá sa v rámci literárneho textu prejavuje vo vzťahu k miestnemu maďarskému jazyku a vo zviditeľňovaní interakcií s väčšinovým jazykom.

Pre materiál tohto výskumu sa ukazujú z načrtnutých zreteľov ako určujúce: mocenský systém vzťahov, ktorý má v prípade maďarskej literatúry na Slovensku trojitý charakter („centrum“ – „periféria“ – „centrum“), a identita textu, ktorá v nejakej podobe a miere reflektuje tento systém vzťahov a v jeho pozadí aj multikultúrne prostredie. Prístupy postkoloniálnej teórie môžu byť teda produktívne aj na základe širšej perspektívy, ktorá sa snaží nasvietiť jazykové stratégie textov vnímajúcich kultúrne/jazykové interakcie síce v inej situácii, ale takisto z periférnej pozície. Stratégie textov, ktoré kontakty kultúr a interakcie medzi jazykmi vyjadrujú z (mocensky) periférneho pohľadu, klasifikuje príručka postkoloniálnej literárnej vedy *Empire Writes Back* na základe reakcií na vzory alebo vplyvy vysielané centrom. Rozdeľuje ich do hlavných kategórií zavrhnutia (abrogation; Ashcroft – Griffiths – Tiffin 2002: 40–50) a prisvojenia (appropriation; Ashcroft – Griffiths – Tiffin 2002: 50–76). Opísané jazykové stratégie sa dokonca dajú znázorniť aj príkladmi zo súčasnej maďarskej literatúry písanej na Slovensku.

Stratégie zavrhnutia zdôrazňujú jazykovú/literárnu odlišnosť textu v duchu autenticity. Rozoberajú alebo prepisujú „normu“ (v prípade maďarských

textov menšinovej maďarskej literatúry tu ide o maďarskú literárnu/jazykovú normu): 1. používaním regionálneho jazyka – napríklad text Pála Száza *Fűje sarjad mezőknek* (A tráva rastie na poliach); 2. používaním regionálnych (maďarských z územia Slovenska) a kontaktných (slovenských) jazykových prvkov – túto stratégiu využíva napríklad L. Grendel v citovanom úryvku z románu *U nás v New Honte* alebo György Norbert v románe *Klára*; 3. používaním osobitnej transkripcie – napríklad P. Hunčík v citovanom úryvku z románu *Hraničný prípad* alebo spôsob, akým prepisuje Pál Závada dolniacku slovenčinu v maďarskom románe *Jadvigin vankúšik*, ktorý rozpráva príbeh o slovenskej menšine žijúcej v Maďarsku; 4. pluralitou jazykových praktík.

Stratégie prisvojenia smerujú k rozšíreniu kódov: 1. etnografická stratégia (archetypal ethnographer; Ashcroft – Griffiths – Tiffin 2002: 59) využíva kód centra na rozprávanie o živote a identite periférie – stratégiu uplatňuje napríklad P. Závada vo svojich románoch o Slovákoch žijúcich na území Maďarska, v Slovenskom Komlóši; 2. glosovanie, to jest vkladanie slov z jazyka periférnej kultúry do textu v jazyku centrálnej kultúry, ktoré sú sprevádzané prekladom; 3. vkladanie nepreložiteľných regionálnych/inojazyčných výrazov z jazyka periférnej kultúry do textu v jazyku centrálnej kultúry, ktoré sú v texte často vysvetľované – cieľom tejto stratégie je preklenúť priepasť medzi centrálnym a miestnym/periférnym; 4. vyjadrenie procesu zmeny jazyka/identity znečistením jazykovej normy, ako to robí napríklad László Barak, maďarský básnik žijúci na Slovensku, vo svojej zbierke *Én nem menni lakni külföld* (Ja neisť bývať zahraničie); 5. stratégia *interlanguage* (Ashcroft – Griffiths – Tiffin 2002: 65) znamená používanie akéhosi medzijazyka – ide o zmiešaný jazyk, kde je „čistá“ jazyková štruktúra kazená prostredníctvom vplyvu druhého jazyka kontaktu; stratégiu uplatňuje napríklad v istých častiach svojej knihy *Fűje sarjad mezőknek* (A tráva rastie na poliach) P. Száz.

Celotextovým slovenským príkladom na stratégiu *interlanguage* je z oblasti slovensko-maďarského kontaktu novela Ľuboša Dojčana (píšuceho pod pseudonymom Koloman Kocúr) *Apáka a mamáka*. Text rozpráva o starej manželskej dvojici v jazyku, ktorý vyjadruje dejinnými zvratmi poznačený príbeh ich identity, príbeh asimilácie. V podaní novelovej postavy: „Keď narodil som devatnásty storočí, uhorský monarhia ból, vyprávali sme maďarský. Potom ból prvý vojna a prišiel Československý republika. Tedy my museli sme naučiť slovenský. Ale rýchlo prišiel druhý vojna, a ból tutok Horty Maďarország, a zasek šecci maďarský. A keď ból druhý vojna konec, potom začalo komunizmuš... a zasek slovenský! Doví, čo bude budúcnosti? Zasek maďarský? Alebo inakší?“ (Dojčan [Kocúr] 2002: 109). Novela je napísaná v slovenčine, ktorá je kazená vplyvmi maďarčiny. Je nesprávna, skoro nezrozumiteľná v dôsledku gramatických chýb, zlých syntaktických konštrukcií, miešania maďarských výrazov vo výpovedi, ledva postačujúca na sebaujedenie a komunikáciu. Poukazuje na tragickosť osudu manželov, na redukčný účinok života v medzipriestore kultúr/identít a na limity existencie, ktoré vyplývajú z vynútených úprav identity.

Nehomogénnosť kultúrnej identity a identita textu

Jazykové riešenia v príkladoch citovaných v prvej časti tejto štúdie z diel L. Grendela či P. Hunčíka hovoria o „odtlačkoch“ slovensko-maďarských kontaktov. Pracujú so stratégiami zavrhnutia čisto maďarskej normy používaním prvkov z kontaktného

666 jazyka, ich funkciou je jazyková autentifikácia opisovaného prostredia alebo udalosti, vzťahujú sa na epizódu alebo postavu. Maďarská realita na Slovensku totiž väčšinou nie je jazykovo homogénna, vyznačuje sa neustálou zmenou kódov, a to sa nedá premietnuť do homogénneho rozprávania. U mladších autorov badať pritom posun: heterogénnosť identity pretavujú do identity textov.

Poviedka Zoltána Szalayho *Kaviareň Mária Terézia* (Mária Terézia Kávéház, 2021) sa zameriava na jazykové súvislosti rozprávania o dejinách. Text sa viaže k Bratislave, skúma možnosti prežitia alebo asimilácie menšiny, čo je v ňom podložené historickými krivdami, ako aj rodinným príbehom prenasledovania v rôznych obdobiach premien štátnej moci. V poviedke sa maďarsko-slovenská jazyková otázka dostáva do transnacionálnej perspektívy prostredníctvom člena rodiny, ktorý odišiel do zahraničia a stratil svoj jazyk, a rieši sa symbolickým aktom: v imaginárnom svete textov, ktoré predstavujú „vlastný jazykový ostrov“ a majú bezprostredný prístup k „vlastnej minulosti“. Znamená to mýtický jazyk vzdialený slovensko-maďarskej dichotómii, škótsku gaelčinu:

„Spočiatku mu hovoril iba o jazyku, o tom, že si chce nájsť vlastný jazykový ostrov, lebo príbehy, ktoré musí napísať, nemôže písať po anglicky, hoci angličtina je preňho výnimočná v tom, že všetky jej odtienky dokonale pozná. Pozná, ale necíti tento jazyk ako svoj, lebo vie, že nie je jeho materinský. Čo robiť, položil Mike Fehr otázku, ak nemáte skutočný materinský jazyk, nemáte vlastnú minulosť [...]. Musíte si nájsť vlastný prajazyk, a ten jazyk je porazený, vylúčený, zabudnutý, existujúci mimo času“² (Szalay 2021:193).

Text tematizuje na maďarskom materiáli zo Slovenska problematiku jazyka a identity v literárnej maďarčine. Jeho riešenie možno označiť za stratégiu prisvojenia, ktorá vyjadruje skúsenosti „periférie“ v kóde „centra“. Vlastný jazyk je v textoch literatúry periférie kľúčový, pretože tvorí záruku identity napríklad ako strážca menšinovej identity, ktorý je schopný vyjadriť vlastné skúsenosti spojené s vlastným miestom. Zároveň je najzraniteľnejšou časťou identity, ktorá je ako prvá vystavená moci (napríklad snahám o zakázanie/potlačenie menšinového jazyka alebo jednoducho dominancii väčšinového jazyka). Predstavuje tak v rámci sebaujadenia subjektu aj kanál, ktorý poskytuje prístup k vlastnému svetu/vlastnému príbehu. Absencia alebo poškodenie vlastného jazyka tento prístup znemožňuje, čo vedie k akémusi zlomu, odcudzeniu (Ashcroft – Griffiths – Tiffin 2002: 9-10; Papp 2011: 5). Szalayho príbeh zachováva vo „vlastnom narrative“ obsiahnutú vlastnú historickú a rodinnú pamäť tých, ktorí boli vytlačení z moci, originálnym spôsobom: namiesto strateného domova a jazyka jej poskytuje ochranu imaginárneho priestoru („vlastného jazykového ostrova“) a neutrálneho jazyka (škótskej gaelčiny).

Román Norberta Györgya [Györgya Norberta] *Klára* (2004), zasadený do prostredia slovenského hlavného mesta, reaguje na zložité identitárne dôsledky jazykovo-kultúrnej kontaktnej zóny. V texte, ktorý je založený na zaujímavej geopoetickej štruktúre (na sieti bratislavskej mestskej hromadnej dopravy), sa

vzťah menšina – väčšinová cudzosť nepertrakuje, je zakotvený v dvojazyčnosti. Maďarské rozprávanie je konfrontované dôsledným používaním slovenských topónym (hlavná postava sa neustále pohybuje medzi slovenskými názvami zastávok mestskej hromadnej dopravy), čo poukazuje na cudzosť/vylúčenosť pri hľadaní identity: „Neskôr vystúpil na *Pražskej*, pred nadchodom. Rovno po *Štefánikovej*, priamo po *Obchodnej*. Vo výkladoch lákali všakovaké serepetičky, ligotavé šmejdy. Rýchlo si ich oblúbil. Potom dolu k *Dunaju*. *Rázusovo nábrežie*. Lakťami sa oprel o múr hrádze...”³ (György [Norbert] 2004: 14).

Podoba jazyka, ako ju používa autor, núti uvedomiť si, že mnohoraké jazykovo-kultúrne väzby a vplyvy spochybňujú samozrejmu transparentnosť a neproblematickosť používania „čistého“ jazyka aj v rámci literárneho textu. Ako konštatuje Z. Németh: „V románe Norberta Györgya sa slovenský a maďarský jazyk javia ako prirodzení partneri, ktorí sa vzájomne dopĺňajú a vytvárajú experimentálny terén pre multikultúrny jazykový priestor či identitu“ (Németh 2008: 96). Ide o stratégiu zavrnutia homogénneho kódu na vyjadrenie nehomogénnej skúsenosti, ktorá zviditeľňuje kultúrnu hybridnosť. Takáto identita je zároveň aj bytím „mimo“, Anikó N. Tóth píše vo svojej interpretácii románu, že „multikultúrnosť tu znamená [...] stálu a neriešiteľnú inakosť, stav, ani tu‘ a, ani tam“ (Tóth N. 2010: 114). Prejavuje sa to aj v tom, že autor maďarského románu uvádza na obálke knihy svoje meno v opačnom, slovenskom poradí (krstné meno a priezvisko).

Na základe dejinnej témy vypracoval ďalšiu podobu na vyjadrenie jazykovej identity P. Száz, v ktorej reflektuje vzájomné pôsobenie histórie – dedičstva – identity – kultúry – domova – jazyka. Kniha *A tráva rastie na poliach* (Fűje sarjad mezőknek, 2017) využíva žáner takzvanej knihy bylín: v jej rozprávaní sa striedajú poznatky ľudovej medicíny s existenciálnymi úvahami, legendami a dejinnými príbehmi založenými na metóde oral history. Autor v nej vytvára akýsi regionálne zakorenený magický svet, spätý s Matúšovou zemou, Maďarmi obývaným regiónom Slovenska. Text P. Száza je napísaný v miestnom maďarskom nárečí, transkripciou. Na znázornenie metódy autora úryvok z neho uvádzam v dvoch pracovných prekladoch:

„Hát fíjam, ñepohol sa Marad zo svojego mjesta ñigdi, ale mjesto ras patrilo gu tomu štátu, ras gu tomu. Ras takto víprávali, ras takto, ale maracckí reč ñigde nehápali. Ras ból takí režin, ras ból takí“⁴ (Száz 2017: 30).

„Hát, vieš, fiam, nepohov sa Marad z vrchu zemi ñigdá, a zeme boli čak prifarené, tu k takej krajine, tam k onakej. Tu vraveli tak, tam onak, ale maradskej reči ñigde nerozumeli. Či bov taký režin, či onaký. Či bov edon pán, či druhý“⁵ (Száz 2017: 30).

Lokálne viazané rozprávanie odhaľujúce príbehy z dediny Marad, ktorá bola večne periférna a vydaná napospas dejinám, tvorí doslova vlastný jazykový ostrov. Gabriella Petres Csizmadia podrobne analyzovala jazyk diela, jeho

3 Kurzívou vytlačené časti sú aj v origináli po slovensky. Úryvok preložila pre potreby tejto štúdie Renáta Deáková.

4 Úryvok preložila pre potreby tejto štúdie Gabriela Magová.

5 Úryvok preložila pre potreby tejto štúdie E. Andrejčáková.

668 nárečovú formu voči štandardnému maďarskému (literárnemu) jazyku „centra“ a prepínanie jazykových kódov (v maďarskej narácii sú prítomné okrem slovenských nemecké, anglické, rómske, latinské jazykové prvky) (Petres Csizmadia 2020a), to jest špecifiká spomínaného „jazykového ostrova“. Konštatuje, že „sa v texte podoba maďarského jazyka zo Slovenska [...] stáva symbolom regionálnej identity“ (Petres Csizmadia 2020a: 284). Význam vlastného jazykového ostrova ako symbolu regionálnej identity, respektíve funkcia používania vlastného jazyka a naratívnej tradície spočíva podľa postkoloniálnych prístupov v tom, že znehodnocuje vzory. Prijaté naratívne a jazykové vzory totiž zároveň štrukturujú (čiže usporadúvajú do vlastného „poriadku“, potláčajú, kolonizujú) špecifický materiál skúsenosti, ktorý predstavuje vnímanie zdola, z uhla pohľadu marginalizovaných. Text P. Száza emancipuje maďarskú menšinovú skúsenosť (konkrétne z oblasti Matúšovej zeme) vo vzťahu k slovenskému „centru“ na jednej strane, ktoré ponúka vzory historického veľkého príbehu, a aj k maďarskému „centru“ na strane druhej, ktoré ponúka literárno-jazykové vzory (a čiastočne aj historické).

Text sa venuje aj kontaktu jazykov, napríklad v epizóde súvisiacej s povinnými dodávkami úrody v päťdesiatych rokoch 20. storočia, keď sa protagonista snaží udržať komunikáciu so slovenským komisárom, ale takmer vôbec nehovorí po slovensky:

„Hát, félko k tomu, že poton mu tvoj Apovka vyprávav rozprávke o horenosoch. Volač rozumev z ních, volač ni! Mőzbyt, že edon bov v Galgóci, druhý zase v Hlohovci. Zo zemi ednoho dña vpučav edon topol'a edon hlohový kričok. *Ggyebolo tambolo, vrásztol tam, kgye bolo topol a hloh*. Ako hát ten čas tašol, topol' vyhúkov dovysoka, hlohový kričok sa pedig pri koreni zaburiniv. *Jeden gyeny topol povedá galagonyi. Sak husztí tövisés bukor vagy, a velmi malí*, neni si ty hodní pri mňe stát. *Lëbo já szom pěkní vysoki*, až tak, že si hlavu v nebi drgúlam“⁶ (Száz 2017: 188).

Na znázornenie toho, ako mieša autor v origináli do nárečového maďarského rozprávania slovenské jazykové prvky, uvádzam úryvok aj v pôvodnom znení:

„No, ölig asz hozzá, hogy osztán Öregapád émonta neki a gög meséjjit. Hogy mit értét belülle, mit nem! Lëhet, hogy éggýik Galgócon vót, másik mëg Hlohověcon. Kinyót éccër a fődbű éggý jegënyefamëg egy galagonyabukor. *Ggyebolo tambolo, vrásztol tam, kgye bolo topol a hloh*. Ahogy tët müt a idő, a jegënyefa magosra nyőt, a galagonyabukor mëg megbukrosodott a töviné. *Jeden gyeny topol povedá galagonyi. Sak husztí tövisés bukor vagy, a velmi malí*. Nem vagy rá méltó, hogy mellettem ájj. *Lëbo já szom pěkní viszoki*, annyira, hogy a fejem a egekët verdësi...“⁷ (Száz 2017: 188).

Jazyk úryvku P. Száza je *interlanguage*, nie je to ani maďarčina, ani slovenčina, a rozlúštiť ho môže len čitateľ, ktorý rozumie aj (veľmi príznakovému) maďarskému nárečiu, aj slovenčine. Pre maďarského čitateľa zo Slovenska, ktorý

6 Úryvok preložila pre potreby tejto štúdie E. Andrejčáková. Kurzívou vyznačené časti úryvku sú aj v origináli po slovensky, uvádzajú sa v maďarskom fonetickom prepise [zvýraznila J. G.].

7 Kurzívou vyznačené časti úryvku sú aj v origináli po slovensky, uvádzajú sa v maďarskom fonetickom prepise [zvýraznila J. G.].

pozná miestne maďarské nárečie, vie aj po slovensky a pozná aj regionálnu hovorovú maďarčinu zamiešanú slovenskými prvkami, vytvára dielo P. Száza priestor domova. Táto špecifická podoba „vlastného jazyka“ má u P. Száza na čitateľa rovnaký účinok, na aký upozornil Z. Németh v súvislosti s pasážou z Grendelovho románu: plný prístup k textu majú len „vytláčaní z moci“, to jest predstavitelia danej „periférie“, kým maďarský čitateľ socializovaný v kultúre „centra“ mu môže rozumieť len čiastočne. A slovenský čitateľ (ako predstaviteľ druhého „centra“) pre absenciu prekladu nemá prístup vôbec. Tento príklad – podobne ako slovenský text L. Dojčana – samozrejme, nastoľuje aj otázky, do akej miery sa dajú sprostredkovať skúsenosti týchto lokálne viazaných identít, poznačených a obohatených stretom kultúr, a do akej miery sú pretlmočiteľné do druhého (iného) jazyka texty, ktoré ich vyjadrujú jazykovo autenticky.

Autori maďarskej literatúry písanej na Slovensku vytvárajú vo svojich textoch rôzne stratégie na znázornenie multikultúrneho prostredia alebo na vyjadrenie zložitosti menšinovej identity, ktorá nie je homogénna, je poznačená interakciou kultúr/jazykov/mentalít, je konfrontovaná s kultúrnymi a jazykovými vzormi väčšiny. Tieto textové stratégie reagujú na slovensko-maďarský kontakt zo súčasného menšinového pohľadu, vykazujú pritom paralely so stratégiami postkoloniálnych literatúr, ktoré svoju osobitosť a periférne postavenie artikulujú voči „centru“, respektíve voči kódom a vzorom „centra“. Analyzované príklady z textov L. Grendela, P. Hunčíka, Z. Szalayho, N. Györgya a P. Száza pracujú s odlišnými stratégiami, ktoré spája snaha sprostredkovať prostredníctvom jazyka literárneho textu špecifickú podobu (podoby) identity menšiny.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0057/21 *Literárny transfer, translácia a trans-nacionálne literárne javy v slovensko-maďarskom kultúrnom priestore*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Judit Görözdí, PhD. Doba riešenia: 2021 – 2024.

Pramene

- DOJČAN, Ľuboš [KOCÚR, Koloman], 2002. *Apáka a mamáka*. Levice: L. C. A. ISBN 80-88897-41-6.
- HUNČÍK, Péter, 2008. *Határeset*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-8101-10-2.
- HUNČÍK, Péter, 2011. *Hraničný prípad*. Preložili Magda Takáčová a Marta Ličková. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-455-0.
- GRENDÉL, Lajos, 2001. *Nálunk, New Hontban*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-402-X.
- GRENDÉL, Lajos, 2002. *U nás v New Honte*. Preložila Eva Kroupová. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-467-1.
- GRENDÉL, Lajos, 2010. *U nás doma, v New Honte*. Preložil Karol Wlachovský. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-229-7.
- GYÖRGY, Norbert [NORBERT, György], 2004. *Klára*. Dunajská Streda: Nap Kiadó. ISBN 80-89032-48-6.
- SZALAY, Zoltán, 2021. Mária Terézia Kávéház. In SZALAY, Zoltán. *Senki háza*. Budapest: Pesti Kalligram, s. 178-201. ISBN 978-8081-019-975.
- SZÁZ, Pál, 2017. *Fűje sarjad mezőknek*. Budapest: Pesti Kalligram. ISBN 978-8081-019-616.

670 **Literatúra**

- ASHCROFT, Bill – GRIFFITHS, Gareth – TIFFIN, Helen, 2002. *Empire Writes Back: Theory and practice in post-colonial literatures*. London – New York: Routledge. Second edition. ISBN 0-203-42608-8.
- BALÁZS, Imre József, 2006. Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban. *Kisebbségkutatás*, roč. 15, č. 2, s. 229-236. ISSN 1588-0893.
- CSEHY, Zoltán, 2020. Arc, arcrongálás, maszkos játék. Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – tipológiai vázlat. In *Arctalanság, arcadás, arcrongálás. Önláttatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*. Budapest: Reciti, s. 9-29. ISBN 978-615-6255-07-5.
- DEÁKOVÁ, Renáta, 2009. Na margo otázok o multikulturalite, postkolonializme a našej hybridnej kultúrnej identite. In *Slová: Pamätnica k sedemdesiatke Rudolfa Chmela*. Zostavil László Szigeti. Bratislava: Kalligram, s. 289-304. ISBN 978-80-8101-169-6.
- DEÁK, Renáta, 2016. Hibrid kulturális identitások és fordítói stratégiák. Preložila Livia Paszmár. *Látó*, roč. 27, č. 3, s. 96-101. ISSN 1220-5982.
- DOBRY, Judit, 2024. Fenomén maďarskej literatúry v Československu a na Slovensku. *Slovenská literatúra*, roč. 71, 2024, č. 1, s. 1-11. ISSN 0037-6973. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.1.1>
- HALL, Stuart, 1997. A kulturális identitásról. In FLEISCHMIDT, Margit, ed. *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, s. 60-85. ISBN 9633792657.
- NÉMETH, Zoltán, 2001. A terep/munka kellemetlenségei. Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban. *Tiszatáj*, roč. 55, č. 12, s. 94-101. ISSN 0133-1167.
- NÉMETH, Zoltán, 2008. Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban. *Irodalmi Szemle*, roč. 51, č. 9, s. 93-101. ISSN 1336-5088.
- NÉMETH, Zoltán, 2022. The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia. *World Literature Studies*, roč. 14, č. 3, s. 96-113. ISSN 1337-9275. DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.8>
- PAPP, Ágnes Klára, 2011. Mágikus realista történelem. *Korunk*, roč. 22, č. 11, s. 3-7. ISSN 1222-8338.
- PETRES CSIZMADIA, Gabriella, 2020a. "One can say it like this or like that, one talks in vain, because one can only talk their own mind anyway." About the language use of Pál Száz's work. In MUHR, Rudolf – VANČO, Ildikó – KOZMÁCS, István – HUBER, Máté, ed. *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Berlin: Peter Lang, pp. 271-285. ISBN 363-1809-751.
- PETRES CSIZMADIA, Gabriella, 2020b. Transcultural phenomena in contemporary Slovakian Hungarian prose. *Hungarian Studies*, vol. 34, no. 1, pp. 32-46. ISSN 0236-6568. DOI: <https://doi.org/10.1556/044.2020.00004>
- TÓTH N., Anikó, 2010. Anszorált a blavácska: Soknyelvűség Norbert György Klára című regényében. *Partitúra*, roč. 5, č. 3, s. 110-114. ISSN 1336-7307.
- TÓTH N., Anikó, 2020. Slovakian Hungarian prose in Slovakia after the change of regime in 1989. *Hungarian Studies*, vol. 34, no. 1, pp. 15-31. ISSN 0236-6568. DOI: <https://doi.org/10.1556/044.2020.00003>

Mgr. Judit Görözdi, PhD.
Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: judit.gorozdi@savba.sk